

ДВЕ НЕПОЗНАТИ ИСТОРИИ В АРХИВА НА НАЙДЕН ГЕРОВ*

АНДРИАНА СПАСОВА

Институт за литература

Българска академия на науките

Abstract: In this article research interest is focused on the large-scale manuscript heritage of Nayden Gerov (Fund 22 of the SS. Cyril and Methodius National Library – Bulgarian Historical Archive). There is a brief historical overview of the current scientific activities with a small part of 2000 archive units in the personal archive fund of the Revival writer, linguist, teacher and politician Nayden Gerov. In the focus of the study are presented two unexplored until now educational handwritten Histories – Bulgarian and Universal (F. 22, Inventory I., archive unit 603 and archive unit 604). The facts surrounding the two historical textbooks are systematized, and separate hypotheses have been made about the year of writing, the presence of more than one author, the place and the function in the context of the other published historical textbooks.

Keywords: Nayden Gerov, manuscript heritage, unexplored historical textbooks, “Bulgarian history”, “Universal history”, ideological models of adaptation, foreign historical narrative

Запазените ръкописи в личния фонд на Найден Геров – Фонд 22 от Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, наброяват около 2000 архивни единици или около 15 000 документа, като само една част (предимно писма и някои художествени текстове) са издадени. Предвид това и до днес остава неизвестна, както сред специалистите по българска литература, така и за българското общество, голяма част от Геровото ръкописното наследство: учебници, исторически, художествени, публицистични, от личен характер документи, записки, писма, рапорти, фолклорни материали. Същевременно ръкописното наследство на Найден Геров (1823–1900) допълва и разгръща представата за културния и литературноисторическия характер на Българското възраждане. Проучването на някои от ръкописите от Фонд 22 предоставя добра възможност да се

* Статията беше подкрепена от Министерството на образованието и науката на България в резултат на изпълнение на Национална научна програма „Млади учени и постдокторанти“, одобрена от РМС # 577 / 17.08.2018.

открит и открият пред българската общественост нови и неизвестни факти в света на писателя, езиковеда, учителя и политика Найден Геров.

Разглеждането на ръкописните исторически съчинения на Найден Геров внася още един поглед към крупното дело на изтъкнатия възрожденски книжовник. Настоящото изследване накратко ще даде сведение за два архива от опис I от фонда (който съдържа над 860 архивни единици) на създателя на внушителния петтомен „Речник на българския език с тълкувание речити на българския и на руски“ (1895–1908). Като една част от тези ръкописи дават основание на изследователите да поставят фигурата на възрожденския просветител сред първосъздателите на различни жанрови форми.

В този смисъл заниманията на Илия Тодоров с Фонд 22 разкриват първата историческата драма (Ф. 22, оп. I, а.е. 590) и неизвестната поема „Стоян войник“ на Найден Геров¹, и двете създадени през 40-те години на XIX век. Същевременно ръкописното фолклорно наследство на прецизния събирач на народни песни, пословици, гатанки, фразеологизми е добре проучено от Антон Стоилов и Цвета Унджиева². От своя страна, публикуваните от племенника на Н. Геров Тодор Панчев³ множество писма и документи също разкриват една голяма част от ценния архив. Нов аспект в жанровите особености на епистоларната култура изследва и Румяна Дамянова, която определя изпратените през 40-те години писма на Найден Геров до неговите приятели в Одеса като „образец за литературни писма“, „сътворени от личност с поетическия заряд на мисълта, с творческо виждане“⁴. Отново непубликуваните стихотворения от Фонд 22 дават повод на Дочо Леков да посочи Найден Геров за „първия новобългарски поет“⁵. Ръкописното наследство на възрожденския автор е във фокуса и на обзорната статия на Юлия Николова „Творчеството на Найден Геров и началото на модерната литература“, в която изследователката разкрива „още едно лице на твореца

¹ Тодоров, Ил. 1) Първият опит за създаване на оригиналната българска драма // *Литературна мисъл*, кн. 1, 1976, с. 139; 2) Една неизвестна поема на Найден Геров с фолклорен сюжет // *Български фолклор*, кн. 1, 1976, с. 65–74.

² Стоилов, А. Ръкописната фолклорна сбирка на Найден Геров // *Сборник в чест на Луи Леже (1843–1923)*, 1925.; Унджиева, Цв. Ръкописното наследство на Найден Геров в руските архиви и библиотеки (ръкопис) – За справка вж: Николова, Юл. Творчеството на Найден Геров и началото на модерната литература // *Литература и Възраждане*, Пловдив, 1994, с. 228.

³ Панчев, Т. *Из архивата на Найден Геров: Писма, доклади и материали за възрождането на българския народ: Кореспонденция с частни лица : Кн. 1–2*. София, 1911–1914.

⁴ Дамянова, Р. Руската епистоларна и поетическа традиция и одеският литературен кръжец // *Литературна мисъл*, кн. 5, 1983, с. 57, с. 50.

⁵ Леков, Д. Найден Геров – първият новобългарски поет // *Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци, Т. 1*, София, 1988, с. 179.

– това на баснописеца“ и обобщава, че „Той е първомайсторът на поемата, на литературната басня, на интимната лирика, на пътеписа, на драмата“⁶.

С оглед на това изследователският интерес, провокирал написването на настоящия текст, е насочен именно към архива на Найдено Геров. Поводът е, от една страна, все още непроучените учебни исторически пособия, а от друга, мястото на историята – българска и световна – като образователен модел за утвърждаване на националната идентичност и разширяването на възрожденския *читателски хоризонт* (Х. Р. Яус) чрез секуларизираното енциклопедично познание. Наименованието на единия ръкопис (Ф. 22, оп. I, а.е. 603, л. 1–95) е „Българска история“, а другият има няколко заглавия и съответно няколко варианта на историческото съчинение: „Всеобща история“, „Всеобща история. Въведение“ и „Въведение въ Всеобщата история“ (Ф. 22, оп. I, а.е. 604, л. 1–378).

През 60-те години на ХХ век един от първите български архивисти на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ Здравка Нонева изготвя първия опис на Найдено-Геролия фонд. Съществената фактология от описанието е идентична и за двете разглеждани истории. Първата особеност е наличието на множество неизвестни: липсват индикации за годината на написване, за името на автора, за мястото на написване. Втората особеност е представянето на ръкописите като „учебни записки, бележки и др.“ в 19 документа за българска история и 9 документа за всеобща история. Тези „учебни записки“ най-вероятно имат функцията на просветно учебно четиво.

Предвид това в литературоведските изследвания по-често се възпроизвежда въведеното в описаното определение „записки“, визирайки именно ръкописна учебническа книжнина на Н. Геров. Така например, Мария Пашкулева, проследявайки историята на Епархийското училище и неговата разнообразна програма, многократно говори за преподаване и учене от записките на Н. Геров⁷. Неслучайно училищните предмети застъпват голяма част от ръкописните учебници от Фонд 22: „Българска словесност“, „Всеобща история“, „Българска история“, „Физика“, „Търговски познания“, „Геометрия“, „Църковна история“, „Счетоводство“, „Образци за водене на кореспонденция“, „Турска граматика“, „Стихотворения и басни“, „Логика“, „Френски език“, „Анатомия“ и др. С оглед на разглежданата тема не може да не се запитаме защо видният възрожденски общественик и руски вице-консул успява да издаде учебни помагала, свързани с християнската етика и

⁶ Николова, Юл. Цит. съч., 1994, с. 224–246; с. 233, с. 225.

⁷ „Тези предмети Геров преподава по записки, които предизвикват интереса на учителите от близки и далечни места“ – Пашкулева, М. Найдено Геров и превръщането на Пловдивското училище „Св. св. Кирил и Методий“ в центъра на българското образование преди Кримската война // *Найдено Геров в историята на българската наука и култура* [Сб.], София, 2002, с. 207.

религиозното световъзприятие като „Начала на християнското учение или Кратка священа история и кратък катихизис“ с две издания от 1843 г. и 1851 г. и само един светски учебник „Извод от физика“ (1849). Въпреки въвеждането и популяризирането на нови модерни образователни програми, все още национално-културната идентичност е силно моделирана през религиозния културен код.

Прави впечатление, че в описа срещу архивната единица № 604 е резюмиран само единият вариант на светската история. По опис съдържанието на документа включва основни познания за същността на история, разделението на Античност (Асирия, Египет, Елада, Рим), Средновековие и Най-нова история. Разглежданият ръкопис съдържа близо 400 листа, от които са изписани 682 страници. Листата са различни по размер и по материал, като една част са повредени и в много лошо състояние, заради което при реставрацията от 1980 г. са отпаднали. При разгръщането на ръкописа става ясно обаче, че няма един цялостен текст за всеобщата история, а има четири варианта, два от които до голяма степен се припокриват. Един от вариантите на историческото съчинение е в книжно тяло, а другите са неподвързани, на отделно прошнуровани листа.

За намеренията на Найдено Геров да издаде „Всеобщата история“ и за годината на написване съдим по изписаното посвещение на последния лист (Ф. 22, оп. I, а.е. 604, л. 371) на ръкописната книга, която има най-цялостен и завършен вид по структура и съдържание. След „Конец Древная История“ е изписано с молив двукратно посвещението „Сава Димитрову Господину Петру Боневу, 1855 лето, Перушица, въ Пловдив“ и „Господину Петру Боневу въ Перушица“. За Петър Бонев (1837–1876) се знае само, че на осемнадесет години, именно през 1855 г., започва да учи в Пловдив и вероятно е ученик на Найдено Геров, а по-късно става учител в Пазарджик и Перушица. Известни са две негови публикации за църковния въпрос във в. „Македония“ (1870) и за земеделието („Как ся вади бубино семе“) в „Летоструй“ (1871). Но единственият наличен документ на П. Бонев във Фонд 22 (Ф. 22, оп. II, а. е. 170, л. 1) е едно негово писмо-молба (28 март 1858) до „благородния“ Н. Геров за отпускане на средства за завършване на обучението си в Белград. При сравнителен анализ на почерците от историята и писмото по-скоро се установява, че те не съвпадат. Настоятелната молба за материална подкрепа отхвърля тезата, че надписът е посвещение „на“ спомоществателя П. Бонев, а по-скоро маркира предназначението „за“ неговия читател.

Спомената година „1855 лето“ от посвещението към Бонев е доказателство, че ръкописната всеобща история е написана до средата на 50-те години на XIX век. До този момент на възрожденската публика са познати само две истории – на Анастас Кипиловски (1836) „Кратко начертание на

всеобщата история“ в превод от Иван Кайданов и на Атанасий Чолаков „Ведение в всеобща история: ч. 1–2“ в превод от руски на немския учебник от Август Шльоцер (1851). А след непубликуваната история на Н. Геров излизат учебниците на Йоаким Груев, Никола Грънчаров, Георги Йошев, Николай Казанакли, Рашко Блъсков, Никола Михайловски и Иван Момчилев.

И ако в ръкописната светска история на Н. Геров е изцяло преводна и представя в известна степен една по-универсална визия за историческото минало, макар и да не липсват типичните възрожденски рефлексии, то българската история е селективна и адаптирана към национално-идеологическите цели. В основния ѝ корпус са включени главно исторически откъси за етногенезиса и етимологията на българите, за създаването на първото българско царство, за „Българо-Россия ... най-голямо и Европейско, и Азиатско царство“, за нейното „Царче Атила“, за българо-византийските отношения и с акцент върху времето на хан Крум, наречен Гръм, и неговия противник Никифор⁸. Подобно на други български истории (Христаки Павлович, Гаврил Кръствич, Васил Априлов, Марин Дринов, Тодор Шишков) и при историята на Н. Геров не са пропуснати основните подходи на романтичната историография – присвояването на чуждия исторически наратив като свой.

В тази насока симптоматични са два примера – 1) привличането на древно минало посредством фигурата на хунския владетел Атила, разпознат като славянски и оттам български и 2) съперническият сюжет по Херодот между персийския цар Кир и царицата на гетите Томира, възприета като българска владетелска фигура: „Въ владѣніята на тѣя-Масагетитѣ (на Българитѣ) нѣкога си влѣзналъ Персидскій Царь Кирь; Масагетската (Българската) царица Томира му отплатила затова яко добръ.“ (Ф. 22, оп. I, а.е. 603, л. 35, гръб). И още един често използван модел е антивизантизмът и славянизиранието на ранновизантийски владетели. Като при Н. Геров най-отчетлива е побългарената рецепция на римския император Юстиниан в Управда⁹. В този историографски подход на българските книжовници Н. Аретов разчита „известната двойственост в отношението към Византия – от една страна след Паисий основателно е представена като традиционния враг на българската държавност [...] Това обаче не пречи на опитите да се под-

⁸ Съдържанието на българската история е в три глава, изведени накрая на отделен лист: 1) Какви ся българете и отде ся ся зели; 2) Какъ и кога ся дошли българете въ тия места дето ся намиратъ сега; 3) Какво е било в тия места преди да дойдатъ българите – НБКМ БИА, Ф. 22, оп. 1, арх. ед. 603, л. 83.

⁹ „след смъртта му [Юстин] ся качил на Императорския престол неговия сестринец на име Управда – така било неговото Славянско име, но после го променили на латинско, та го нарекли Юстиниан.“ – НБКМ БИА. Ф. 22, оп. I, а. е. 603, л. 52, лице.

чертаят славянските елементи на Византия и по този начин [...] да се използва нейното наследство“¹⁰.

Подобно на ръкописа по световна история и в този по българска история може да се направи догадка за годината на написване. След основното съчинение следват на отделни листа различни съчинения. Първото от тях е мемоарен документ със заглавие „Кога и как сж станжлы извыстны въ Българско имената на Българскыты просвѣтители св. Кирила и Методия“ (Ф. 22, оп. I, а.е. 603, л. 67). Още в първото изречение въвежда конкретния исторически момент: „Въ 1850 лѣто сѧ отвори за-прѣвъ пѣтъ въ Пловдивъ Българско училище.“ и малко по-нататък „Г. Найдень, който е былъ прѣвъ и въ течение на три години единственъ учитель въ него, прѣдложилъ да сѧ нарече то Епархийско училище на св. Кирилла и Методия и въ слово-то, казано отъ него на прѣвото испытание въ 1850 л. той расправиль кои сж и какви сж были тия сватци. Това прѣдложение сѧ пришло и въ вторгтж учебнж годинж на 11-й мая училището вече празнувало деня на своиты покровители. [...] Днесъ празнувамеы това посвѣщението.“ (Ф. 22, оп. I, а.е. 603, л. 67).

В края на съобщението има изведен цитат от словото на Найден Геров по случай просветителската роля на св. св. Кирил и Методий и продължаването на тяхната традиция с дейността на възрожденските учители. По всяка вероятност това съобщение е писано от ученика му Йоаким Груев (Моите спомени, 1906). От тази бележка, която се намира сред останалите листа по българска история, може да се заключи, че написването и на това съчинение се съотнася за 50-те години на XIX век. Това е именно времето, в което Найден Геров полага основите на новобългарското класно училище и за неговите образователни потребности създава своите исторически и друг тип помагала.

Освен тази бележка, има още един съвсем различен по жанр текст (Ф. 22, оп. I, а.е. 603, л. 90–92), който е съвсем кратък, не е озаглавен и привлича изследователския поглед именно защото по-скоро може да бъде определен като тип разказ. Това е мемоарно повествование с разказвателни елементи – пряка реч, типизирани образ, еднолинейна сюжетна линия. Фабулата най-общо представя силно патриотичен образ на младеж-бунтар, който публично по време на честването на Гергьовден отхвърля гръцките управници, наричайки ги „изедници“. Морално-дидактичната отношение на автора е внушено чрез критиката към предаването „отвътре“ на идеологическия защитник на българската идея. Героят на няколко пъти бива провокиран и отхвърлен от „своята“ общност – веднъж, в лицето на целия събор, страхът на по-възрастните от революционните думи и непримирието; втори

¹⁰ Аретов, Н. *Българското възраждане и Европа*. София, 2001, с. 53–54.

път от неговия антипод на същата възраст, който се преструва на грък и трети път градира с дете, което заплашва да предаде героя. Възмущението и недоумението на автора е към цялостното консервативно-примиренческо поведение на българите от всяко едно поколение – детство, младост, зрялост. Накрая текстът завършва с преследването от българския идеолог на едно дете „с вик: тичайте бре да хванем Юда предателя, гръцкият подлизурко да го“ (Ф. 22, оп. I, а.е. 603, л. 92). Няма име или подпис на документа, за да го отнесем категорично към творчеството на Найден Геров.

Както стана дума, в опис I изрично е споменато и за българската, и за всеобщата история, че авторството е на „Найден Геров и други“. Този детайл е особено заинтригуващ и централен за ръкописите, в които се забелязва наличието на различни почерци. Предстои да се установи атрибутирането на архивните документи и да се извърши обширна текстологична работа. Доколкото разпознаването на авторството би било възможно, ще бъдат взети под внимание личната кореспонденция „за“ и „от“ Найден Геров и някои автобиографични документи. Дотук разгледаната кореспонденция не открива прилики в почерците на възможните съ-автори. Засега само предположение е, че предполагаемите автори на двете истории са някои от учениците (Йоаким Груев, д-р Стоян Чомаков, Христо Пулеков, Христо Данов и др.) на основателят на Пловдивското класно училище „Св. св. Кирил и Методий“ (1850). В тази връзка красноречив пример са историческите занимания на Йоаким Груев и книжовното му творчество през 60-те и 70-те години на XIX век – „Кратка всеобща история“ (1858), „Начертание на всеобщата история“ (1867) в превод от Сергей Смарагдов и изгубената „Българска история“ (1869), „Свещена история за деца“ (1866), „История на Османската държава“ (1869), „История на Османското царство“ (1872). Още повече, че се откриват прилики на съдържателно ниво между руския историкограф Смарагдов („Краткое начертание всеобщей истории для первоначальных училищ“, 1845) и ръкописните всеобщии истории от фонда на Н. Геров. Освен учебника на Смарагдов други възможни източници са: Николай Берте, Павел Шафарик, Александър Хилфердинг, Юрий Венелин.

В заключение достигнатите изводи на този етап за двете ръкописни истории – българска и всеобща, от архива на Найден Геров са следните: 1) написването им е около 50-те години на XIX век; 2) функционират като учебни помагала; 3) ръкописът на българската история съдържа освен основното съчинение и други материали – както подготвителни бележки за написването на учебника, така и различни съпътстващи текстове с мемоарно-художествени елементи; 4) ръкописът на всеобщата история не е единен, а има шест варианта, някои припокриващи се, други различни, а един от които е подготвян за издаване; и 5) с малки изключения авторът не се позовава на използваните си извори, а създава учебно помагало, отговарящо на възрожденските потребности за обща култура и национална идентифика-

ция. Последният извод още веднъж потвърждава утилитарното предназначение на ръкописните истории на Найден Геров за преподаване и за достигане до по-широка читателска аудитория.

БИБЛИОГРАФИЯ

Архивни източници

НБКМ БИА. Фонд 22 (Найден Геров), Опис I, а. е. 603, л. 1–95.

НБКМ БИА. Фонд 22 (Найден Геров), Опис I, а. е. 604, л. 1–378.

Изследвания

Аретов 2001: *Аретов, Н.* Българското възраждане и Европа. София: Кралица Маб.

Дамянова 1983: *Дамянова, Р.* Руската епистоларна и поетическа традиция и одеският литературен кръжец // *Литературна мисъл*, № 5, 1983, с. 43–57.

Леков 1988: *Леков, Д.* Найден Геров – първият новобългарски поет // *Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци, Т. 1.* София: Наука и изкуство, с. 179–191.

Николова 1994: *Николова, Юл.* Творчеството на Найден Геров и началото на модерната литература // *Литература и Възраждане.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, с. 224–246.

Панчев 1911–1914: *Панчев, Т.* Из архивата на Найден Геров: Писма, доклади и материали за възраждането на българския народ: Кореспонденция с частни лица. Кн. 1–2. София: БАН.

Пашкулева 2002: *Пашкулева, М.* Найден Геров и превръщането на Пловдивското училище „Св. св. Кирил и Методий“ в центъра на българското образование преди Кримската война // *Найден Геров в историята на българската наука и култура.* София: БАН, с. 201–209.

Стоилов 1925: *Стоилов, А.* Ръкописната фолклорна сбирка на Найден Геров // *Сборник в чест на Луи Леже (1843–1923).* София: Държавна печатница.

Тодоров 1976: *Тодоров, Ил.* Първият опит за създаване на оригиналната българска драма // *Литературна мисъл*, № 1, 1976.

Тодоров 1976: *Тодоров, Ил.* Една неизвестна поема на Найден Геров с фолклорен сюжет // *Български фолклор*, кн. 1, с. 65–74.

Яус 1998: *Яус, Х. Р.* *Исторически опит и литературна херменевтика.* Прев. М. Фратева и Р. Стаменова. Съст. А. Ангелов. София: УИ „Св. Климент Охридски“.